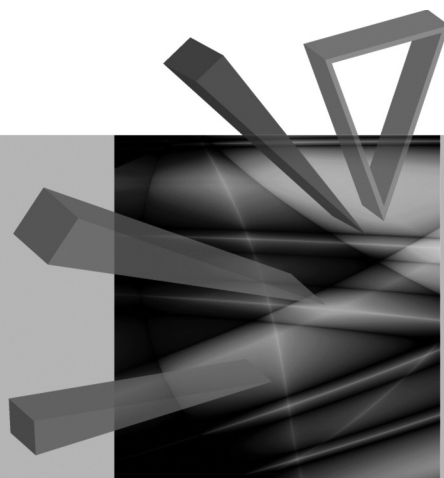

Kryzys a rozwój zrównoważony rolnictwa i energetyki

pod redakcją
Andrzeja Graczyka

Recenzenci: Ryszard Janikowski, Stanisława Sokołowska

Redaktor Wydawnictwa: Jadwiga Marcinek

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Justyna Mroczkowska

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna na stronie www.ibuk.pl

Streszczenia publikowanych artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com, a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie wymaga pisemnej zgody Wydawnictwa

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2011

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-143-0

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Część 1. Równoważenie rozwoju rolnictwa w warunkach kryzysu

Barbara Kryk: Wpływ kryzysu ekonomicznego na koniunkturę w rolnictwie polskim	13
Agnieszka Becla: Genetycznie modyfikowane organizmy szansą i zagrożeniem dla środowiska przyrodniczego i gospodarki w skali globalnej	22
Agnieszka Lorek: Światowy kryzys żywnościowy, przyczyny i wpływ na kraje rozwijające się	38
Karol Kociszewski: Rozwój rynków żywności ekologicznej w skali globalnej, regionalnej i makroekonomicznej	51
Wiktor Szydło: Globalny kryzys finansowy – wyzwania dla polityki gospodarczej i społecznej (w kierunku rozwoju zrównoważonego)	66
Katarzyna Brodzińska: Problemy środowiskowej oceny zrównoważonego rozwoju rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem instrumentów WPR	84
Wawrzyniec Czubak, Karolina Pawlak: Efekty WPR w realizacji założeń rolnictwa zrównoważonego w Polsce	99
Adam Pawlewicz, Katarzyna Pawlewicz, Joanna Kościńska: Funkcjonowanie gospodarstw rolnych na obszarach „Natura 2000” z terenu powiatu olsztyńskiego	113
Anna Bisaga: Endogenizacja rozwoju warunkiem przeciwdziałania sytuacjom kryzysowym na przykładzie badań w rolnictwie regionu opolskiego	125
Piotr Bórawski: Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju gospodarstw agroturystycznych na przykładzie badań własnych	140

Część 2. Produkcja i wykorzystanie energii w kontekście zrównoważonego rozwoju

Andrzej Graczyk: Makroekonomiczne aspekty rozwoju energetyki odnawialnej w Polsce	153
Alicja Graczyk: Wybór technologii odnawialnych źródeł energii dostosowanych do warunków rozwoju Dolnego Śląska	168
Tadeusz Pindór, Leszek Preisner: Wykorzystanie wybranych odnawialnych źródeł energii w kontekście kryteriów rozwoju zrównoważonego	186

Urszula E. Gołębiowska: Produkcja rzepaku na cele energetyczne sposobem na dywersyfikację oferty rynkowej gospodarstw rolnych	197
Zdzisław Szalbierz, Edyta Ropuszańska-Surma: Bezpieczeństwo energetyczne Dolnego Śląska a procesy regulacji	214
Bazyli Poskrobko: System zarządzania energią w gminie jako narzędzie łagodzenia kryzysu ekologicznego.....	234
Edyta Sidorczyk-Pietraszko, Magdalena Ligus, Tomasz Poskrobko: Koszty i koszty społeczne modernizacji systemów energetycznych na poziomie lokalnym	255
Bożydar Ziółkowski: Energetyka odnawialna w rozwiązywaniu kryzysu rozwojowego – założenia modelu ekoinnowacyjnej gospodarki.....	271
Magdalena Protas: Inwestycje w zrównoważoną energetykę jako stymulator rozwoju lokalnego.....	287
Tomasz Żołyński: Proces przemian w gminach inwestujących w energię odnawialną i poprawę efektywności energetycznej (na przykładzie gmin Dzierżonów i Prusice).....	300
Olga Anna Oryńcz: Produkcja biodiesla na własny użytek w gospodarstwie rolnym szansą na przetrwanie w kryzysie.....	308

Summaries

Barbara Kryk: Impact of economic crisis on the economic situation in polish agriculture.....	21
Agnieszka Becla: Genetically modified organisms as chance and threat for natural environment and economy on the global scale	37
Agnieszka Lorek: Global food crisis, the causes and impact on developing countries	50
Karol Kociszewski: Development of organic food markets on global, regional and macroeconomic scale	65
Wiktor Szydło: Global financial crisis – challenges for economic and social policy (towards sustainable development).....	83
Katarzyna Brodzińska: Problems of environmental evaluation of agriculture sustainable development.....	98
Wawrzyniec Czubak, Karolina Pawlak: Effects of the common agricultural policy in achieving the objectives of sustainable agriculture in Poland	112
Adam Pawlewicz, Katarzyna Pawlewicz, Joanna Kościńska: Functioning of the farms in Natura 2000 areas of Olsztyn district in the opinion of farmers.....	124
Anna Bisaga: Endogenisation of the development as a countermeasure of preventing critical situations on the basis of agricultural research in Opole region	139

Piotr Bórawski: Economic conditions of agrotourism farm development based on own research.....	149
Andrzej Graczyk: Macroeconomic aspects of renewable energy development in Poland.....	167
Alicja Małgorzata Graczyk: Choice of renewable energy technology adapted to development conditions of Lower Silesia.....	185
Tadeusz Pindór, Leszek Preisner: The use of selected renewable energy sources in the context of sustainable development criteria.....	196
Urszula E. Gołębiowska: The production of oilseed rape for energy purposes as a way to diversify the farm market offer.....	213
Zdzisław Szalbierz, Edyta Ropuszyńska-Surma: Security of energy supply in Lower Silesia and regulatory procedures.....	233
Bazyli Poskrobko: Energy management system in a municipality as an instrument of mitigating ecological crisis.....	253
Edyta Sidorczuk-Pietraszko, Magdalena Ligus Tomasz Poskrobko: Social benefits and costs of modernization of energy systems at the local level..	270
Bożydar Ziółkowski: Renewable energy industry in diminishing development crisis – assumptions for the model of ecoinnovative economy.....	286
Magdalena Protas: Sustainable energy investments as support for local development.....	299
Tomasz Żołyniak: The process of transformation made by communities' councils in a field of renewable energy and improving energy efficiency (in example of communities: Prusice and Dzierżoniów).....	307
Olga Anna Orynych: Production of biodiesel fuel for internal use in agricultural farm as a chance for survival during economic crisis.....	325

Wawrzyniec Czubak, Karolina Pawlak

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

EFEKTY WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ W REALIZACJI ZAŁOŻEŃ ROLNICTWA ZRÓWNOWAŻONEGO W POLSCE

Streszczenie: W koncepcji rolnictwa zrównoważonego poszukuje się kompromisu między interesem producenta a interesem społeczeństwa, uwzględniając w nim wszelkie koszty społeczne wytwarzania żywności, w tym także koszty z tytułu obciążenia środowiska naturalnego. W rolnictwie zrównoważonym harmonizuje się cele społeczne, ekonomiczne i ekologiczne, co ma prowadzić do wzrostu jakości życia w teraźniejszości, z zachowaniem możliwości zaspokajania potrzeb ludzkich w przyszłości. Realizacja tych postulatów odbywa się głównie za pośrednictwem mechanizmów polityki rolnej. Dlatego istotna wydaje się ocena wpływu rozdysponowania środków finansowych, wynikających z mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, na rozwój modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce. Z badań wynika, że środki finansowe WPR UE wpływały i nadal będą wpływać na rozwój modelu rolnictwa industrialnego.

Słowa kluczowe: Wspólna Polityka Rolna, rolnictwo zrównoważone, fundusze UE dla rolnictwa, polityka rolna.

1. Wstęp

Industrialny model rolnictwa, prowadzący do wzrostu produkcji rolnej w celu poprawy wyżywienia gwałtownie rosnącej liczby ludności świata, z uwagi na jego słabnące siły motoryczne i wysokie koszty alternatywne, jest coraz bardziej kwestionowany [Zegar 2007]. Krytyczna ocena rolnictwa intensywnego, charakteryzującego się wysoką specjalizacją, mechanizacją i dużą koncentracją produkcji [Kuś 2005], wynika z wielu negatywnych następstw ekologicznych i społecznych związanych z podjęciem takiej drogi rozwoju rolnictwa.

Negatywny wpływ rolnictwa na środowisko jest wielokierunkowy i przejawia się w zanieczyszczeniu wód, degradacji gleb, ograniczaniu bioróżnorodności, niekorzystnych zmianach w krajobrazie oraz zanieczyszczeniu powietrza [szerzej na ten

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008-2011 jako projekt badawczy MNiSW pt.: „Funkcjonowanie, skuteczność i efekty wybranych instrumentów WPR w Polsce”.

temat: Henisz-Matuszczak 2007; Niewęglowska 2005]. Poza skutkami środowiskowymi należy wskazać problemy nadprodukcji żywności, przy wysokiej koncentracji produkcji, zagrożenie chorobami o nasileniu epidemii (np. BSE, pryszczycza, ptasia grypa), zróżnicowanie i wahania dochodów rolniczych mimo coraz większych subwencji dla rolnictwa, szybki wzrost wydajności pracy w rolnictwie i ograniczone możliwości zatrudnienia w innych dziedzinach [Runowski 2002]. Ujawniają się tutaj oznaki sprzeczności między ekonomią a ekologią, tj. między kryterium racjonalności gospodarowania, pojmowanym z punktu widzenia interesu ekonomicznego (maksymalizacji zysku) pojedynczego producenta, względem kryteriów oceny efektywności ogólnospołecznej (globalnej), które uwzględniają wszelkie koszty społeczne, w tym także koszty z tytułu obciążenia środowiska naturalnego [Runowski 2004]. W tym kontekście znaczenia nabiera koncepcja rolnictwa zrównoważonego, będącego wyrazem poszukiwania kompromisu między interesem producenta a interesem społeczeństwa.

Według M. Adamowicza zrównoważony rozwój skierowany jest na harmonizowanie celów społecznych, ekonomicznych i ekologicznych prowadzących do wzrostu jakości życia w teraźniejszości, z zachowaniem możliwości zaspokajania potrzeb ludzkich w przyszłości [Adamowicz 2000]. Opinię tę podziela H. Runowski, twierdząc, że rolnictwo zrównoważone odnosi się do takich metod gospodarowania, które zapewniają równoczesną realizację celów produkcyjnych, ekonomicznych, ekologicznych i społecznych [Runowski 2002, 2004]. Należy zaznaczyć, że poglądy te są zgodne z definicją Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) mówiącą, że zrównoważony rozwój rolnictwa polega na takim wykorzystaniu i konserwacji zasobów naturalnych i takim zorientowaniu technologii i instytucji, aby osiągnąć i utrzymać zaspokojenie ludzkich potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń [Kutkowska 2007, za: Wilkin 2004]. Reasumując, można stwierdzić, że zrównoważony rozwój rolnictwa to rozwój ekonomicznie uzasadniony, społecznie pożądany i ekologicznie dopuszczalny [Filipiak, Panasiuk 2008].

Jednym z podstawowych dylematów rozwojowych, z jakim musi się dziś zmierzyć krajowa polityka rolna, jest kwestia wyboru dalszej ścieżki jego rozwoju. Powstaje bowiem pytanie: czy lepiej zwiększać produkcję rolną, czy w większym stopniu niż dotychczas dbać o środowisko naturalne? Nadal aktualny jest bowiem dylemat, na ile realizacja mikroekonomicznych celów funkcjonowania podmiotów gospodarczych (głównie poprzez intensyfikację produkcji) będzie obciążać środowisko naturalne. Konieczne w tej sytuacji staje się podjęcie decyzji, czy realizować model rolnictwa industrialnego, silniej akcentujący zwiększanie wydajności pracy i intensywności gospodarowania zasobami produkcyjnymi w rolnictwie, czy społecznie zrównoważonego, uwzględniający mocniej wymogi środowiskowe jako warunki brzegowe produkcji [Czubak, Pawlak 2008, za: Czyżewski, Henisz-Matuszczak 2005].

W tym kontekście istotna wydaje się ocena wpływu rozdysponowania środków finansowych, wynikających z mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR)

Unii Europejskiej, na rozwój modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce. Analizą objęto transfery finansowe dla rolnictwa i obszarów wiejskich, realizowane w ramach Specjalnego Przedakcesyjnego Programu na Rzecz Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich (SAPARD), Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” (SPO), Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006 (PROW 2004-2006), Programu Operacyjnego Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 (PROW 2007-2013) oraz dopłat bezpośrednich.

2. Finansowanie modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce

Pomijając dopłaty bezpośrednie i uwzględniając jedynie środki finansowe wydatkowane z budżetu UE na realizację Programów SAPARD, SPO, PROW 2004-2006, i PROW 2007-2013, można zauważyć, że na wsparcie modelu rolnictwa industrialnego przeznaczono ok. połowy środków z funduszy strukturalnych (zob. tab. 1). Co istotne, wsparcie modelu industrialnego w kolejnych okresach budżetowych malało. Udział wydatków wspierających industrialny charakter wytwarzania ukształtował się na poziomie 50% kwoty wsparcia ogółem w latach 2007-2013 w porównaniu z 75% w okresie przedakcesyjnym. Szczególną wagę w kolejnych perspektywach finansowych przypisywano celom zrównoważenia społecznego. W przypadku tej wiązki celów można obserwować wyraźny wzrost w wydatkowaniu środków pomocowych. Ostatecznie w okresie budżetowym 2007-2013 na wydatki o charakterze społecznym zaplanowano blisko 30% całości wsparcia. Na promocję systemów produkcji rolniczej zgodnych z wymogami ochrony środowiska wyasygnowano natomiast łącznie ok. 22% środków z funduszy strukturalnych dla rolnictwa.

Tabela 1. Finansowanie modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce (środki publiczne ogółem, bez dopłat bezpośrednich, ze współfinansowaniem ze strony beneficjentów; w mln EUR)

Przeznaczenie	SAPARD	SPO i PROW 2004-2006	PROW 2007-2013	Razem
mln EUR				
Industrialne	1236	3166	12 384	16 786
Społeczne	168	1317	7 452	8 936
Środowiskowe	257	1752	4 958	6 966
Razem	1661	6234	24 794	32 689
%				
Industrialne	75	51	50	51
Społeczne	10	21	30	27
Środowiskowe	15	28	20	22

Źródło: [Czubak, Pawlak 2008].

Tabela 2. Finansowanie modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce (środki publiczne ogółem, z dopłatami bezpośrednimi, ze współfinansowaniem ze strony beneficjentów; w mln EUR)

Przeznaczenie	SAPARD	SPO i PROW 2004-2006	PROW 2007-2013	dopłaty 2004-2006	dopłaty 2007-2013	Razem
mln EUR						
Industrialne	1236	3166	12 384	5021	17 851	39 658
Społeczne	168	1317	7 452	399	1 418	10 753
Środowiskowe	257	1752	4 958	-	-	6 966
Razem	1661	6234	24 794	5419	19 268	57 377
%						
	SAPARD	2004-2006 (SPO, PROW i dopłaty)	2007-2013 (PROW i do- płaty)	tylko dopłaty 2004-2006	tylko dopłaty 2007-2013	RAZEM (SAPARD, SPO i PROW 2004-2006, PROW 2007-2013, dopłaty)
Industrialne	75	51	50	93	93	69
Społeczne	10	21	30	7	7	19
Środowiskowe	15	28	20	0	0	12

Źródło: [Czubak, Pawlak 2008].

Chcąc ocenić wpływ całości wydatków WPR UE na rozwój modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce, należy uwzględnić także strumień płatności w postaci dopłat bezpośrednich. Dopłaty bezpośrednie, ze względu na powszechność mechanizmu oraz łączną sumę płatności, w największym stopniu odpowiadają bowiem za realizację założeń WPR w UE. W związku z tym ta forma transferów do rolnictwa nie podlega rozliczeniom czy weryfikacji ich przeznaczenia w gospodarstwie, a rolnicy mogą nimi swobodnie dysponować. Praktyka gospodarstwa rozdysonowania dopłat bezpośrednich dowodzi jednak, że płatności te służą, i w perspektywie finansowej 2007-2013 nadal będą służyć, przede wszystkim finansowaniu industrialnego modelu rolnictwa. Kierunki przeznaczenia uzyskanych w ten sposób środków finansowych decydują o poziomie intensywności wytwarzania w gospodarstwach rolnych. Wyniki badań¹ dowodzą, że spożytkowanie dopłat bezpośrednich na cele społeczne, niezwiązane z gospodarstwem rolnym, miało znaczenie marginalne. Grupa gospodarstw, w których dopłaty wykorzystywano na działania niezwiązane z produkcją, jest bardzo mała, a jednocześnie wartość dopłat wyłożonych na wydatki pozarolnicze stanowi niewielką część łącznej kwoty wsparcia. Największy udział w rozdysonowaniu płatności mają wydatki na środki obrotowe,

¹ Jak wynika z badań empirycznych, 93% kwoty otrzymanych płatności ogółem miało przeznaczenie produkcyjne. Materiał badawczy stanowią wyniki własnych badań ankietowych przeprowadzonych w 969 gospodarstwach rolnych [więcej na ten temat: Czubak, Pawlak 2008].

zwłaszcza nawozy mineralne. Właściwe, z punktu widzenia analizy, jest więc zakwalifikowanie głównej części dopłat bezpośrednich do puli wydatków wspierających industrialny model rolnictwa.

W efekcie można zauważyć, że ponad dwie trzecie środków WPR UE skierowanych było na wsparcie industrialnego modelu rolnictwa (zob. tab. 2). Warto zaznaczyć, że transfer w ramach dopłat bezpośrednich w kolejnych okresach budżetowych (przedakcesyjny, 2004-2006 i 2007-2013) wzmacniał industrialny model rozwoju rolnictwa. Jak wspomniano powyżej, wyłączając z rachunku dopłaty bezpośrednie, odsetek wsparcia celów ekonomicznych wyraźnie się zmniejszał, natomiast wprowadzenie dopłat bezpośrednich sprawiło, że utrzymał się on na poziomie bliskim 70%.

3. Efekty wdrażania mechanizmów WPR w Polsce na tle pozostałych krajów UE

Aby ocenić poziom zrównoważenia gospodarstw rolnych w Polsce na tle pozostałych krajów UE oraz podjąć próbę projekcji przyszłych kierunków zmian w tym zakresie², wykorzystano dane rachunkowe pochodzące z unijnego systemu Sieci Danych Rachunkowości Gospodarstw Rolnych (FADN). Spośród standardowych wyników FADN do analizy i wnioskowania o ekonomicznym zrównoważeniu wybrano głównie te, które pokazują aspekty dochodowe i zaangażowanie obcych czynników produkcji. Jeśli bowiem model wsparcia rolnictwa ujmuje głównie aspekt ekonomiczny, powinno to znaleźć swoje odzwierciedlenie w tworzeniu silnych ekonomicznie podmiotów. Przejawem ich powstawania może być poziom wytwarzanej nadwyżki i zaangażowanie obcych czynników produkcji w rolnictwie.

W tabeli 3 przedstawiono liczbę gospodarstw rolnych reprezentowanych w systemie FADN w krajach UE według ich wielkości ekonomicznej, wyrażonej w ESU³, w latach 1989-2007. Warto zaznaczyć, że dla zapewnienia właściwej reprezentacji towarowych gospodarstw rolnych w systemie danych rachunkowych wielkość ESU jest ustalana dla każdego kraju członkowskiego oddzielnie. Ponadto wskaźnik reprezentacji zmienia się w czasie, co jest konsekwencją ewolucji struktury i siły ekonomicznej gospodarstw rolnych [Goraj, Osuch, Płonka 2008]. W badanym okresie liczba gospodarstw rolnych objętych systemem FADN malała. Obrazuje to zachodzące procesy koncentracji, ponieważ coraz mniej liczna grupa gospodarstw wytwarzała – zgodnie z założeniem doboru gospodarstw do próby FADN – 90% nadwyżki

² Określenie tempa i kierunków zmian, jakie dokonały się w krajach korzystających z WPR UE znacznie wcześniej niż od 2004 r., może stać się przesłanką prognostyczną dla Polski i innych nowych krajów członkowskich Wspólnoty.

³ Europejska Jednostka Wielkości (European Size Unit, ESU) odpowiada określonej wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej wyrażonej w euro. Od 1984 r. 1 ESU stanowi równowartość 1200 EUR.

bezpośredniej w rolnictwie. Potwierdzają to wyniki średniej wartości ekonomicznej, która w gospodarstwach krajów UE-12 (15) podwoiła się i wzrosła z 21 do 40 ESU. Włączając do analizy gospodarstwa krajów, które przystąpiły do UE w latach 2004 i 2007, można stwierdzić, że średnia wielkość ekonomiczna w latach 2004-2007 wynosiła 32,2 ESU. Należy przy tym podkreślić, że w badanym okresie do UE dołączały kraje biedniejsze. Obecnie niemal 40% gospodarstw rolnych (wytwarzających 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej) w systemie FADN stanowią podmioty nowych krajów UE, w których średnia wielkość ekonomiczna była czterokrotnie niższa w porównaniu z krajami UE-15. Niemniej, ujmując całą próbę FADN, można stwierdzić, że podmioty uczestniczące w badaniach rachunkowości stanowią dużą reprezentację łącznej wartości ESU dla UE-27 (ponad 90%), powierzchni użytków rolnych (93%) i nakładów pracy (niecałe 80%).

Tabela 3. Liczba gospodarstw reprezentowanych w systemie FADN w krajach UE-12 (15) i UE-10 (12) według wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU

Wielkość ekonomiczna wyrażona w ESU	UE-12 (15)			UE-10 (12)	Polska
	Średnia		Średnia z lat 1989-1992 = 100	Średnia z lat 2004-2007	
	1989-1992	2004-2007			
0 – < 4	1 090 617,5	181 617,5	0,17	609 170,0	295 466,7
4 – < 8	813 182,5	859 132,5	1,06	291 487,5	223 223,3
8 – < 16	772 800,0	583 760,0	0,76	185 845,0	146 443,3
16 – < 40	851 565,0	732 742,5	0,86	99 487,5	77 513,3
40 – < 100	462 732,5	510 342,5	1,10	25 802,5	13 860,0
> = 100	107 860,0	271 760,0	2,52	10 925,0	3473,3
Razem*	4 098 757,5 (21,0)	3 139 355,0 (40,2)	0,77 (1,91)	1 222 717,5 (11,6)	759 980,0 (9,8)

* w nawiasach podano średnią ważoną wielkość ekonomiczną gospodarstw, gdzie wagami są liczby gospodarstw reprezentowanych w danym roku w danej grupie ESU.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W badanym okresie najbardziej zmniejszyła się liczba podmiotów bardzo małych (0-4 ESU) (zob. tab. 3). Na początku lat 90. w próbie FADN reprezentowało je ponad 1,1 mln gospodarstw, a w 2007 r. (w UE-15) było ich 6 razy mniej. Jedynie w momencie rozszerzenia UE w 1995 r. ich liczba nieznacznie wzrosła, ale tendencja spadkowa utrzymała się. W efekcie udział gospodarstw bardzo małych w całej próbie mocno spadł: z 27% średnio w latach 1989-1992 do zaledwie 6% w latach 2004-2007. Można zatem stwierdzić, że wraz z rozwojem sektora rolnego w UE malała liczba gospodarstw towarowych, które brały udział w wytwarzaniu wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej, i, co istotne, systematycznie coraz większa część tej produkcji pochodziła z działalności podmiotów największych. Porównując kraje „starej” i „nowej” UE, można stwierdzić, że siła ekonomiczna gospo-

darstw z krajów UE-10 jest wyraźnie słabsza. W Polsce gospodarstwa bardzo małe (do 4 ESU) tworzą niemal 40%, a w państwach UE-10 połowę całości populacji reprezentowanej w bazie rachunkowości rolniczej.

W UE-15 systematycznie coraz mniejsze znaczenie w wytwarzaniu wartości ekonomicznej sektora miały także gospodarstwa średnie (od 8 do 40 ESU). Spadek liczby podmiotów w tym przedziale nie jest zjawiskiem nowym czy zaskakującym, a w zasadzie potwierdzeniem procesu polaryzacji struktury obszarowej gospodarstw rolnych [Poczta 2009; Poczta, Czubak 2009]. W odniesieniu do Polski i innych krajów UE-10 pozwala to oczekiwać, że w pierwszym etapie przemian będzie malała rola i znaczenie gospodarstw najmniejszych. Coraz większa część wytwarzanej produkcji towarowej pozostanie domeną podmiotów średnich, a w kolejnym etapie podmiotów największych. Tempo tych przeobrażeń będzie zależało przede wszystkim od siły oddziaływania czynników stymulujących przemiany agrarne.

Przyjmując, że oparcie procesu wytwarzania w gospodarstwie rolnym na pracy własnej jest jednym ze wskaźników mówiących o charakterze podmiotu, należy stwierdzić, że wyniki rachunkowości krajów UE-15 i UE-12 potwierdzają zależność, że im większa jest siła ekonomiczna gospodarstwa, tym większa potrzeba dodatkowego zatrudnienia (tab. 4).

Tabela 4. Udział* obcych czynników produkcji w krajach UE-12 (15) i UE- (10) 12 według wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU

Wielkość ekonomiczna wyrażona w ESU	Udział dodzierżawionych UR w powierzchni całkowitej UR w gospodarstwach rolnych				Udział nakładów pracy najemnej w nakładach pracy ogółem				Udział zobowiązań ogółem w wartości pasywów ogółem			
	UE-12 (15)		UE-(10) 12	Pol-ska	UE-12 (15)		UE-(10) 12	Pol-ska	UE-12 (15)		UE-(10) 12	Pol-ska
	1989-92	2004-2007			1989-92	2004-2007			1989-92	2004-2007		
	0 – < 4	16,3	23,9	17,5	12,9	6,5	4,3	8,7	7,0	0,8	1,0	4,0
4 – < 8	22,3	21,1	20,9	16,0	7,1	7,5	10,2	8,5	1,8	0,7	6,3	5,8
8 – < 16	32,5	29,9	27,5	22,0	8,6	10,0	14,0	10,9	7,2	3,1	9,0	8,2
16 – < 40	44,4	42,7	37,1	30,3	12,3	14,7	23,3	18,1	15,6	8,2	14,2	13,8
40 – < 100	52,6	57,2	54,6	40,6	23,1	22,6	54,0	43,5	24,0	18,0	21,7	21,4
>= 100	53,4	64,9	82,3	62,7	56,5	54,2	94,5	88,6	30,3	27,8	28,6	29,9

* średnia ważona dla lat 1989-1992 i 2004-2007, gdzie wagami są liczby gospodarstw reprezentowanych w danym roku w danej grupie ESU.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Przykład krajów „starej” UE dowodzi, że na przestrzeni ostatnich 18 lat udział pracy najemnej w gospodarstwach rolnych (w prawie wszystkich grupach wielkości ekonomicznej) pozostał niemal niezmienny (tab. 4). Natomiast w krajach Europy

Środkowej i Wschodniej udział pracy najemnej jest znacznie większy – w gospodarstwach powyżej 16 ESU aż dwukrotnie wyższy niż w UE-15. Nie wynika to wprost z wysokiej intensywności pracochłonnej wytwarzania, a raczej jest efektem przeludnienia agrarnego i konsekwencją relatywnie tańszej siły roboczej.

W kontekście społecznego zrównoważenia gospodarstw rolnych dyskusji należy poddać ostatnią grupę podmiotów – o wielkości ekonomicznej przekraczającej 100 ESU. Można bowiem postawić pytanie: czy jednostki te można traktować jako gospodarstwa rodzinne, skoro udział pracy najemnej wynosił w nich ponad połowę nakładów pracy ogółem? Z drugiej strony, traktując w szerokim ujęciu zrównoważenie społeczne także w odniesieniu do obszarów wiejskich, gospodarstwa te oferują miejsca pracy i zatrudnienie na wsi. Należy podkreślić, że tak duży udział zatrudnienia spoza gospodarstwa dotyczy także nowych krajów członkowskich Wspólnoty.

Poziom ekonomiczny podmiotu zależny jest od dostępności i efektywności wykorzystania wszystkich czynników produkcji, lecz w stosunku do wytwarzania w rolnictwie najważniejszym czynnikiem wyznaczającym potencjał gospodarstwa jest ziemia. Potwierdzają to współczynniki korelacji średnich wartości ESU w gospodarstwach względem powierzchni użytków rolnych (odpowiednio 0,75 dla UE-15 i 0,88 dla UE-10, liczone jako współczynnik we wszystkich latach). W wielu przypadkach własne zasoby ziemi nie były wystarczające i gospodarstwa dodzierżawiały grunty. I tu, podobnie jak w przypadku pracy, gospodarstwa o sile ekonomicznej przekraczającej 100 ESU (ale także w grupie 40-100 ESU) posiadały znacznie więcej ziemi niebędącej własnością gospodarującego (tab. 4). Taki stan rzeczy podtrzymuje wątpliwość, czy podmioty te nadal mają charakter rodzinny, czy stają się przedsiębiorstwami produkcyjnymi. Niemniej wzrost udziału dzierżawionych gruntów mógł przyczynić się do zwiększania powierzchni tych gospodarstw, a pozytywnym efektem środowiskowym był spadek obsady zwierząt na 1 ha powierzchni paszowej (tab. 7). Również udział kapitału obcego był w tych grupach gospodarstw znaczący (tab. 4). Okazuje się, że w gospodarstwach powyżej 100 ESU udział zobowiązań w aktywach ogółem wynosił niemal 30%, co dla gospodarstw rolnych jest wskaźnikiem wysokim. Wyniki te uprawniają do konkluzji, że gospodarstwa największe (według siły ekonomicznej) w znacznej mierze opierają swoją działalność na obcych czynnikach produkcji, co nie musi jednoznacznie wiązać się z zachwianiem zrównoważenia środowiskowego w tych gospodarstwach, a z pewnością zapewnia możliwość realizacji gospodarczych celów działania i zrównoważenia ekonomicznego. Korzystanie z kapitałów obcych jest charakterystyczne także dla krajów, które weszły do UE po 2004 r. W latach 2004-2007 we wszystkich grupach wielkości ekonomicznej udział zobowiązań w pasywach w krajach UE-12 był wyższy niż w państwach UE-15. Jest możliwe, że obserwowany w gospodarstwach krajów UE-15 proces zmniejszenia zewnętrznego finansowania działalności gospodarczej będzie zachodził także w Polsce i innych krajach UE-12. Mogą na to mieć wpływ rosnące koszty kredytów czy rosnąca siła ekonomiczna gospodarstw, zwiększająca zdolność podmiotów do samofinansowania działalności.

Z punktu widzenia przedmiotu badań to właśnie sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych określa ich zrównoważenie gospodarcze. W tym zakresie analizie poddano dochód z gospodarstwa rolnego i wartość dodaną netto przypadającą na jedną osobę pełnozatrudnioną (zob. tab. 5).

Tabela 5. Zmiana dochodu* i wartości dodanej netto* w krajach UE-12 (15) i UE- (10) 12 według wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU

Wielkość ekonomiczna wyrażona w ESU	Dochód na 1 osobę pełnozatrudnioną (nakładów pracy własnej)				Wartość dodana netto na 1 osobę pełnozatrudnioną (nakładów pracy ogółem)			
	UE-12 (15)		UE-(10) 12	Polska	UE-12 (15)		UE-(10) 12	Polska
	1989-92	2004-2007			1989-92	2004-2007		
0 – < 4	3,2	5,5	1,9	2,2	3,3	5,5	2,1	2,4
4 – < 8	4,3	8,7	3,3	3,1	4,8	8,8	3,4	3,3
8 – < 16	5,7	11,2	5,7	5,2	6,7	11,9	5,6	5,3
16 – < 40	10,2	16,7	11,0	10,2	12,6	18,3	9,8	9,7
40 – < 100	18,6	26,8	24,0	21,2	23,2	29,2	14,6	14,8
> = 100	36,2	53,1	60,4	69,0	32,0	43,9	13,0	16,6

* średnia ważona dla lat 1989-1992 i 2004-2007, gdzie wagami są liczby gospodarstw reprezentowanych w danym roku w danej grupie ESU.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Można zauważyć, że zarówno w krajach UE-15, UE-12, jak i w Polsce dochód wytwarzany przez jedną osobę pełnozatrudnioną w każdej kolejnej klasie ESU jest ok. dwukrotnie większy niż w poprzedniej. Jednocześnie, porównując wysokość dochodów osiąganych w wyznaczonych przedziałach ESU w krajach UE-15 i UE-10, można stwierdzić, że średnie wyniki ekonomiczne gospodarstw w nowych państwach członkowskich Wspólnoty były gorsze. W gospodarstwach o większej sile ekonomicznej (40-100 ESU) dysproporcje między dochodem na jednego pracującego w UE-15 względem UE-10 były nieco mniejsze, a jedynie w największych przeciętny dochód w nowych krajach Wspólnoty i w Polsce był większy niż w UE-15. Wynikało to z niższych kosztów czynników zewnętrznych (wynagrodzenia, czynsze i odsetki). Jeśli bowiem wziąć pod uwagę wartość dodaną przypadającą na jedną osobę zatrudnioną w gospodarstwie, opłata za zaangażowanie czynników wytwórczych do działalności operacyjnej w nowych krajach UE jest niższa, na co wpływa wskazane wcześniej zaangażowanie pracy najemnej. Niemniej można przyjąć, że skutkiem prowadzonej WPR był wzrost średniej wartości dochodu przypadającego na osobę pełnozatrudnioną. Wyniki krajów „starej” UE dowodzą, że największy przyrost dochodu i wartości dodanej zachodził w gospodarstwach mniejszych, tj. do 16 ESU. Podstawową przyczyną takiego stanu rzeczy były przemiany strukturalne i wspomniany wcześniej spadek liczby gospodarstw najsłabszych ekonomicz-

nie. Dysproporcje dochodowe istniejące między krajami UE-15 a grupą nowych państw członkowskich sugerują, że skutkiem WPR będzie poprawa zrównoważenia w sensie ekonomicznym w drugiej grupie krajów. Wskazane wcześniej kierunki rozdysponowania środków WPR w Polsce potwierdzają przyjętą optykę i zakładane efekty polityki wspólnotowej.

Istotną rolę środków finansowych wynikających z mechanizmów WPR w ekonomicznym zrównoważeniu gospodarstw rolnych w Polsce i pozostałych krajach UE-12 potwierdzają także dane zaczerpnięte z Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa, publikowanych przez EUROSTAT (tab. 6). W latach 2003-2009 dochody przedsiębiorców rolnych w cenach bieżących w Polsce wzrosły ponadtrzykrotnie, z 1,8 mld EUR do 5,7 mld EUR, a w 2008 r. ich wartość była nawet wyższa i wynosiła 7,2 mld EUR, co oznacza ich blisko czterokrotny wzrost w porównaniu z rokiem 2003 (tab. 6). Do tak istotnej poprawy sytuacji dochodowej sektora rolnego przyczynił się odnotowany po akcesji Polski do UE wzrost poziomu wsparcia sektora subwencjami, przy stabilizacji innych pozycji obciążających dochody rolnicze. O ile w 2003 r. wartość dotacji⁴ udzielonych przedsiębiorcom rolnym w cenach bieżących w Polsce kształtowała się na poziomie 182 mln EUR, w 2008 r. osiągnęła 4,1 mld EUR, a w 2009 r. 3,1 mld EUR, tj. odpowiednio ok. 22 i 17 razy więcej. W pierwszym pełnym roku członkostwa Polski w UE (rok 2005) subwencje dla sektora rolnego wyniosły 2,1 mld EUR i były niemal 12-krotnie większe niż w 2003 r. (tab. 6). Rolę subwencji w kształtowaniu dochodów rolniczych w okresie poakcesyjnym potwierdza ich udział w dochodach, który w 2003 r. wynosił 9,8%, natomiast w okresie poakcesyjnym oscylował w granicach 40-57%.

Tabela 6. Dochody przedsiębiorców rolnych oraz dotacje do sektora rolnego w krajach UE-15, UE-12 i w Polsce w latach 2003-2009 (mln EUR; ceny bieżące)

Lata	Dochody przedsiębiorców rolnych (ceny bieżące)			Dotacje do sektora rolnego (ceny bieżące)			Udział dotacji w dochodach przedsiębiorców rolnych (%)		
	UE-15	UE-12	Polska	UE-15	UE-12	Polska	UE-15	UE-12	Polska
2003	70 706,2	7911,9	1862,8	42 437,0	1598,3	182,3	60,0	20,2	9,8
2004	72 345,0	13 813,8	4461,8	42 936,2	4448,7	1766,2	59,3	32,2	39,6
2005	62 892,3	12 127,4	4557,9	43 814,5	5518,4	2111,4	69,7	45,5	46,3
2006	65 833,2	13 137,6	5304,7	45 392,7	6655,1	2763,2	69,0	50,7	52,1
2007	73 977,2	13 959,6	7046,4	45 279,1	7470,2	3051,3	61,2	53,5	43,3
2008	64 703,0	16 913,1	7247,4	45 040,9	9235,9	4107,4	69,6	54,6	56,7
2009	50 329,8	12 001,8	5742,2 ^a	44 760,9	8235,2	3120,0 ^a	88,9	68,6	54,3 ^a

a – szacunek.

Źródło: Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (Eurostat) i obliczenia własne.

⁴ Obliczona jako suma dotacji do produktów i pozostałych dotacji.

Podobne tendencje w kształtowaniu się poziomu dochodów rolniczych można dostrzec także w pozostałych państwach z regionu Europy Środkowej i Wschodniej. W 2009 r. w stosunku do 2003 r. dochody rolnicze w cenach bieżących wzrosły w tych państwach o ok. 50%, przy czym największy wzrost, tak jak w Polsce, obserwowano na skutek zmiany narodowych polityk rolnych na WPR w pierwszym roku uczestnictwa poszczególnych krajów w strukturach UE (tab. 6). W konsekwencji wprowadzonych zmian w zakresie wsparcia sektora rolnego subwencjami nastąpił ich wzrost i ostatecznie w 2009 r. wsparcie przedsiębiorców rolnych w regionie było pięciokrotnie większe niż w 2003 r. (tab. 6). Dotacje uzyskiwane w ramach WPR stanowiły w tych państwach prawie 70% dochodów rolniczych. Można stwierdzić, że tak istotny wzrost wsparcia dla sektora rolnego w nowych państwach członkowskich Wspólnoty stanowi narzędzie stabilizacji dochodów rolniczych, a w 2009 r. łagodził skutki kryzysu finansowego, który dotknął także i tego działu gospodarki narodowej.

Należy zauważyć, że tak poważnego wzrostu dochodów rolniczych i dotacji dla sektora rolnego nie odnotowano w „starych” krajach członkowskich UE. W latach 2003-2009 dochody przedsiębiorców rolnych liczone w cenach bieżących w krajach UE-15 zmniejszyły się bowiem o 30% (tab. 6). Co istotne, dochody rolnicze w krajach UE-15 zmniejszały się mimo subwencji zasilających sektor rolny tych państw, jednak w okresie 2003-2009 dotacje udzielone przedsiębiorcom rolnym w cenach bieżących zwiększyły się w tych krajach zaledwie o 5% (tab. 6).

Specyfika danych rachunkowych FADN nie pozwala zbadać zrównoważenia społecznego. W związku z tym próbę oceny zrównoważenia środowiskowego podjęto na podstawie poziomu intensywności produkcji roślinnej i zwierzęcej (tab. 7).

Tabela 7. Poziom intensywności produkcji roślinnej i zwierzęcej w krajach UE-12 (15) i UE- (10) 12 według wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU

Wielkość ekonomiczna wyrażona w ESU	Obsada zwierząt (jednostek przeliczeniowych zwierząt na 1 ha pow. paszowej)				Koszty nasion, nawozów i środków ochrony roślin na 1 ha UR			
	UE-12 (15)		UE-(10) 12	Polska	UE-12 (15)		UE-(10) 12	Polska
	1989-92	2004-2007			1989-92	2004-2007		
0 – < 4	1,30	1,09	1,02	1,04	143,5	185,9	159,1	176,7
4 – < 8	1,58	1,42	1,22	1,32	156,5	224,9	176,4	191,2
8 – < 16	1,77	1,51	1,54	1,70	166,1	209,7	185,1	195,3
16 – < 40	1,77	1,40	1,76	1,93	220,6	206,8	220,0	225,2
40 – < 100	1,93	1,51	1,61	1,97	299,0	246,3	258,9	282,1
> = 100	2,33	1,85	1,19	1,46	564,7	456,2	228,4	302,2

* średnia ważona dla lat 1989-1992 i 2004-2007, gdzie wagami są liczby reprezentowanych gospodarstw w danym roku w danej grupie ESU.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W odniesieniu do pierwszego wskaźnika, ze względu na brak danych dotyczących fizycznego zużycia środków plonotwórczych, posłużono się wartościowym ujęciem wydatków, zdając sobie sprawę z możliwości wystąpienia i wpływu regionalnego zróżnicowania cen. Z analizy wynika, że poziom wydatków na środki plonotwórcze (w przeliczeniu na 1 ha UR) jest we wszystkich krajach Wspólnoty zbliżony. Jedyna wyraźna różnica dotyczy gospodarstw największych, w których w UE-15 koszty przypadające na 1 ha UR były dwa razy większe niż w UE-12. Podobne zależności obserwuje się w obsadzie zwierząt. Tylko w grupie gospodarstw powyżej 100 ESU zrównoważenie środowiskowe (polegające na mniejszym obciążeniu powierzchni paszowej liczbą zwierząt) było korzystniejsze w krajach Europy Środkowej i Wschodniej.

4. Zakończenie

Z wykonanych analiz wynika, że środki finansowe WPR UE wpływały i nadal będą wpływać na rozwój modelu rolnictwa industrialnego. Jeżeli przyjąć, że takie ustalenie priorytetów wsparcia zwiększy konkurencyjność polskiego sektora rolnego, przedstawiona alokacja transferów pieniężnych nie powinna budzić kontrowersji. Biorąc pod uwagę stopniową utratę przewag kosztowo-cenowych wykorzystywanych przez polskich producentów na Jednolitym Rynku Europejskim, niedostatki w zakresie konkurencji jakościowej, jak również wynikający z potencjalnej liberalizacji światowego handlu rolnego wzrost presji konkurencyjnej ze strony producentów z krajów o niższych kosztach wytwarzania, wydaje się słuszne, że większość środków skierowano na cele poprawy konkurencyjności. Należy podkreślić, że przeznaczenie większości środków finansowych wynikających z mechanizmów WPR na realizację modelu rolnictwa industrialnego znalazło odzwierciedlenie w procesach koncentracji gospodarstw rolnych, a w grupie gospodarstw dużych i bardzo dużych w znaczącym zaangażowaniu zewnętrznych czynników wytwórczych w procesie produkcji. Do osiągnięcia równowagi ekonomicznej gospodarstw rolnych przyczyniły się przede wszystkim subwencje do produkcji, które można traktować jako istotne narzędzie stabilizacji dochodów rolniczych, a także łagodzenia skutków kryzysu finansowego.

Literatura

- Adamowicz M., *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2000, t. II, z. 1, Warszawa–Poznań–Zamość.
- Czubak W., Pawlak K., *Rozdysponowanie środków finansowych wynikających z mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej na rozwój modelu rolnictwa industrialnego i zrównoważonego w Polsce*, [w:] J.S. Zegar (red.), *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, Raporty Programu Wieloletniego nr 102, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

- wej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2008.
- Czyżewski A., Henisz-Matuszczak A., *Makroekonomiczne uwarunkowania rolnictwa industrialnego i społecznie zrównoważonego. Refleksje na temat sprzężeń regulacyjnych i realnych*, [w:] J.S. Zegar (red.), *Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, Raporty Programu Wieloletniego nr 11, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2005.
- Filipiak B., Panasiuk A. (red.), *Przedsiębiorstwo usługowe. Ekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Goraj L., Osuch D., Płonka R., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 r.*, <http://www.fadn.pl/index.php?id=1554>, 2008.
- Henisz-Matuszczak A., *Dualny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] A. Czyżewski (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007.
- Kuś J., *Ekologiczne podstawy integrowanej produkcji roślinnej*, Materiały Szkoleniowe IUNG, LODR, Końskowola 2005.
- Kutkowska B., *Działania instytucji na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie powiatu kłodzkiego*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2007, t. IX, z. 2, Warszawa–Poznań–Kraków.
- Niewęglowska G., *Zdolność rodzinnych gospodarstw rolnych do realizacji programu rolnośrodowiskowego*, „Studia i Monografie” nr 130, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2005.
- Poczta W., *Wpływ akcesji na przemiany strukturalne w rolnictwie polskim*, materiały konferencyjne „Pięciolecie Polskiego FADN”, Pułtusk 2009.
- Poczta W., Czubak W., *Całościowy wpływ PB na zmiany strukturalne w polskim rolnictwie – rynek ziemi i procesy modernizacji*, <http://www.minrol.gov.pl>, 2009.
- Runowski H., *Gospodarstwo ekologiczne w zrównoważonym rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2004, nr 3 (124).
- Runowski H., *Rozwój zrównoważony rolnictwa i gospodarstw rolniczych*, [w:] *Wieś i rolnictwo – perspektywy rozwoju*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Katedra Agrobiznesu SGH, Warszawa 2002.
- Wilkin J., *Dlaczego potrzebujemy długookresowej strategii zintegrowanego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo” 2004, nr 2 (123).
- Zegar J.S., *Przegląd nowej ekonomiki rolnictwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2004, nr 4 (313).

EFFECTS OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY IN ACHIEVING THE OBJECTIVES OF SUSTAINABLE AGRICULTURE IN POLAND

Summary: The idea of sustainable agriculture is to harmonize the social, economic and ecological interest, which leads to the increased quality of life in the present, taking the responsibility for the future. The implementation of the idea can be achieved mainly through agricultural policy mechanisms. The aim of the paper is to assess the allocation of the Common Agricultural Policy funds for the development of patterns of sustainable and industrial agriculture in Poland. It was proved that the most of the European Union funds supported the industrial way of agricultural production. It has a reflection in process of agricultural farms concentration, and in a significant share of external production factors in big and very big farms.

Keywords: Common Agricultural Policy, sustainable agriculture, structural funds in agriculture, agricultural policy.